

УДК 37.09:74](477-18)''185/191''
DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.69-1.3>

А. М. Никифоров

кандидат педагогічних наук
скульптор, незалежна професійна діяльність

ДО ПИТАННЯ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ НАВЧАННЯ ДЕКОРАТИВНОГО МИСТЕЦТВА В СИСТЕМУ ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ НА ЗЕМЛЯХ ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Запропонована розвідка присвячена становленню навчання декоративного мистецтва як невіддільного компонента історії мистецької освіти України, без урахування ролі якого не можливе формування цілісної картини розвитку вітчизняної художньої освіти в історичній ретроспективі. Вивчення вищеозначеного складника можливе лише за умови виявлення та аналізу освітніх і наукових чинників, що суттєво вплинули на процес впровадження навчання декоративного мистецтва на території України, яка у ХІХ – початку ХХ століття знаходилась під владою Російської імперії.

Застосування історико-типологічного та проблемно-хронологічного методів наукового пізнання дали змогу з'ясувати й надати характеристику факторам, що сприяли інтенсифікації процесу впровадження предметів галузі декоративного й образотворчого мистецтва в навчально-виховний процес тогочасної України. Застосування сукупності методів дало змогу різнобічно виявити й висвітлити роль і значення освітніх і наукових чинників у контексті вирішення мети наукової розвідки. Використання та науковий аналіз архівних матеріалів, статистичних даних, періодики дали змогу конкретизувати освітньо-наукові аспекти розвитку суспільства окресленого періоду, які суттєво й позитивно вплинули на прискорення процесу впровадження декоративного мистецтва в систему художньої освіти підросійської України.

Виявлено освітні чинники, які сприяли розвитку навчання декоративного мистецтва в досліджуваному регіоні: проведення педагогічних реформ, активізація громадсько-педагогічного руху, створення культурно-просвітницьких громадських товариств, розширення мережі мистецьких шкіл, започаткування художньо-ремісничої освіти.

Визначено та схарактеризовано наукові чинники за допомогою застосування міждисциплінарних методів, що дали змогу різнобічно проаналізувати вирішення поставленої проблематики на перетині формування вітчизняних наук (історії, педагогіки, мистецтвознавства, культурології, етнології, краєзнавства), які певним чином розглядали процес розвитку традиційного декоративного мистецтва та його навчання в регіоні, що уможливило комплексний підхід і сприяло цілісності історико-педагогічного дослідження.

***Ключові слова:** художня освіта підросійської України, навчання декоративного мистецтва, освітні й наукові чинники.*

Постановка проблеми. У змістовій складовій частині історико-педагогічного дослідження процесу становлення навчання образотворчого і декоративного мистецтва на землях України, що протягом тривалого історичного проміжку знаходилися у складі Російської імперії, необхідним завданням є визначення чинників, які сприяли становленню і розвитку художньої освіти в досліджуваному регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цінність праць і досвід педагогів-класиків, прогресивних українських діячів (Б. Грінченка, М. Грушевського, М. Драгоманова, В. Сухомлинського) полягає, передусім, у тому, що вони зосередили велику увагу на важливості національного спрямування освіти та виховання в молоді поваги до духовних і матеріальних досягнень свого народу й поваги до світо-

вого культурного надбання. Як засвідчують літературні джерела, підвалини національного навчання й виховання закладено в наукових дослідженнях відомих вітчизняних учених Г. Ващенко, І. Огієнка, С. Русової, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, Я. Чепіги та інших. Проблема виховної місії освіти аналізували теоретики педагогічної думки: І. Зязюн, С. Золотухіна, С. Коновець, Л. Масол, Н. Ничкало, О. Отич та інші. Теоретико-методичні засади навчання й виховання засобами традиційного мистецтва є предметом пильної уваги сучасних учених-педагогів: О. Єременко, А. Козир, О. Лобової, Н. Миропольської, О. Михайліченка, Г. Ніколаї, О. Рудницької та інших.

Мета статті. Головна мета цієї роботи – схарактеризувати освітні й наукові чинники, що сприяли впровадженню навчання образотворчого

та декоративно-прикладного мистецтва в систему художньої освіти підросійської України XIX – початку XX століття.

Виклад основного матеріалу. У процесі вивчення архівних матеріалів, аналізу літературних джерел, періодичних видань було виявлено освітні й наукові чинники, що сприяли впровадженню навчання декоративного мистецтва в підросійській Україні XIX – початку XX століття.

Освітні чинники, виявлені нами у контексті вирішення окресленої проблематики, були зумовлені такими факторами: поширення громадсько-педагогічного руху, здійснення педагогічних реформ, збільшення кількості освічених людей і розширення мережі навчальних закладів, розширення закладів художньої (художньо-ремісничої) освіти, організація мистецьких шкіл, розвиток науково-теоретичних засад професійної підготовки майстрів-ремісників.

Освітні чинники, перш за все, проявлялися в розширенні мережі закладів освіти по всій території України та впровадженні предметів художнього і декоративно-прикладного напрямів у навчальні програми, про що свідчать Циркулярні Міністерства народної освіти «О введении в гимназиях рисования в число обязательных предметов» [14] та «О разрешении начальству учебных заведений устраивать в зданиях этих заведений передвижные художественные выставки для учащихся и всех желающих» [23].

Про залучення до освіти жінок – створення жіночих закладів освіти з мистецькими навчальними дисциплінами (рукоділля, чистописання, малювання, креслення) йдеться у звіті Петербурзької Академії вишуканих мистецтв за 1886 р. «Об очередном конкурсе для женских учебных заведений и рисовальных школ» [20], в «Деле об открытии женского начального училища в г. Глухове (4 июня 1886 г. – 4 сентября 1887 г.)» [5], у Циркулярі очільника Харківського учбового округу «Об организации конкурсов между учебными заведениями по рисованию, черчению и моделированию» [24].

Поширення громадсько-педагогічного руху в підросійській Україні наприкінці XIX століття завдяки діяльності прогресивної громадськості ознаменувалося появою системи позашкільної освіти дорослих, освітніх товариств, комітетів, комісій. Наприклад, Харківське Товариство грамотності, відкрите у 1869 р., у роботі якого активно і плідно працювала просвітниця Христина Алчевська, яка розробила і впровадила у практику освіти дорослих ефективну методику навчання. Разом із тим, як свідчить аналіз архівних джерел, у Харкові провадилися народні читання, публічні лекції професорами університетів М. Біляшівським, В. Модзалевським, М. Сумцовим та іншими. Доказом означеного факту є листи Х. Алчевської [13], Б. Грінченка [11] до М. Сумцова з привітан-

ням із приводу читання ним публічних лекцій українською мовою, звернення М. Коцюбинського з проханням прочитати публічні лекції на користь «Просвіти» [12], запит щодо В. Модзалевського «Отношение ректора Императорской академии наук в Харьковский исторический архив с просьбой выслать дела для занятия Модзалевского в архивную канцелярию (12 апреля 1911 г.)» [16], М. Біляшівського «Заява М. Біляшівського про необхідність встановити систему публічного читання з історії мистецтва з початку 1904 р. (13 грудня 1903 р.)» [9].

Згідно з історичними джерелами, від 1876 р. у губернських містах і повітових селищах, а від 1894 р. при місцевих Товариствах грамотності працювали спеціальні Комісії, які займались добром літератури та ілюстративного матеріалу. Крім вказаних товариств таку саму роботу провадили: Історико-археологічне товариство [17], Історико-філологічне товариство? [25], Всеросійське товариство вчителів народної освіти [7], Товариство народного університету [8], Товариство сприяння позашкільній освіті та Ліга освіти [6], Товариства тверезості (до слова, започатковані з ініціативи духовної консисторії і теж проводили велику просвітницьку роботу) [10].

Таким чином, маємо підстави до освітніх чинників, що сприяли розвитку навчання декоративного мистецтва в досліджуваному регіоні, зрахувати діяльність культурно-просвітницьких громадських товариств та просвітян-педагогів.

У процесі дослідження також виявлено вагомий науковий чинник, що сприяли впровадженню навчання декоративного мистецтва в заклади художньої освіти в підросійській Україні XIX – початку XX століття. Варто наголосити, що в руслі розвитку вітчизняної наукової думки окресленого періоду відбувалося становлення краєзнавчої, етнографічної, мистецтвознавчої, педагогічної (теоретичної і методичної) основи навчання декоративно-прикладного мистецтва, дослідження особливостей окремих видів традиційних ремесел. Процес формування вітчизняних наук, що так чи інакше розглядали сферу декоративно-прикладного мистецтва, супроводжувався створенням і діяльністю наукових товариств. Наукові пошуки вчених досліджуваного періоду спрямовані на трактування традиційного народного декоративно-ужиткового мистецтва як складової частини української культури й освіти, ввійшли до теоретичної основи підготовки художників, гравців, гончарів та інших ремісників у новостворених спеціальних закладах художньої та художньо-ремісничої освіти.

Варто зазначити, що меценати-промисловці переймалися проблемами освіти, науки, зокрема, фінансували наукові етнографічні експедиції, видавництво наукової, науково-методичної

літератури в галузі образотворчого й декоративно-прикладного мистецтва для загальноосвітніх та спеціальних закладів художньої освіти підросійської України [15]. Підтвердженням цьому є також відповідні документи про діяльність Харківської приватної художньої школи М.Д. Раєвської, зокрема «Отчет о деятельности Харьковской городской школы рисования и живописи за 1880/81 учебный год» [19], «Отчет о деятельности Харьковской городской школы рисования и живописи за 1906 год» [18], «Годовой отчет о деятельности Харьковской городской школы рисования и живописи за 1907 год» [4], «Пожертвование М.Д. Раевской для Харьковской школы изящных искусств» [21], «Смета Харьковской художественной школы (подписка журналов, приобретение учебной литературы и т. д.) (1907 г.)» [22]. Крім окремих осіб, розвитку кустарно-ремісничого виробництва й освіти в галузі декоративного мистецтва сприяла діяльність наукових організацій та товариств. Матеріали археологічних та краєзнавчих з'їздів, здобутки експедицій, знахідки та описи старожитностей означеного регіону знайшли відображення на шпальтах науково-популярних видань, активними дописувачами яких були провідні науковці й дослідники В.А. Бабенко [1], Д.І. Багалея [2], Ф.К. Волков [3], Д.П. Міллер [2] та інші. Таким чином, маємо підстави стверджувати, що наукові чинники навчання декоративного мистецтва підросійської України досліджуваного періоду представлені процесами розвитку вітчизняної наукової думки у сфері становлення краєзнавчої, етнографічної, мистецтвознавчої, педагогічної основи навчання декоративно-прикладного мистецтва, дослідження особливостей окремих видів традиційних ремесел за підтримки меценатів-промисловців та діяльності наукових товариств.

Висновки і пропозиції. За результатами здійсненого теоретичного аналізу досліджуваної проблеми осмислення процесу впровадження навчання декоративного мистецтва в систему художньої освіти підросійської України XIX – початку XX століття на узагальнювальному рівні можемо констатувати, що значна роль у розвитку цього історичного поступу належала освітнім і науковим факторам:

– освітні чинники зазначені поширенням громадсько-педагогічного руху, здійсненням педагогічних реформ, збільшенням кількості освічених людей і розширенням мережі закладів художньої та художньо-ремісничої освіти, організацією мистецьких шкіл, розвитком науково-теоретичних засад професійної підготовки майстрів-ремісників, підтримкою мистецької освіти на державному законодавчому рівні, активною підтримкою земськими установами художньо-ремісничої освіти на регіональному рівні, запровадженням худож-

ніх дисциплін (малювання, креслення, рукоділля) у програму загальноосвітніх навчальних закладів;

– наукові чинники характеризуються розвитком вітчизняної наукової думки: становленням краєзнавчої, етнографічної, мистецтвознавчої, педагогічної (теоретичної і методичної) основи навчання декоративного мистецтва, дослідженням особливостей окремих видів традиційних ремесел, вітчизняних наук, діяльністю наукових товариств.

Перспективи подальших наукових досліджень у цьому напрямі вбачаємо в ретельному вивченні культурно-просвітницьких та мистецьких чинників, що сприяли активізації процесу впровадження навчання декоративного мистецтва в систему художньої освіти на теренах підросійської України XIX – початку XX століття.

Список використаної літератури:

1. Бабенко В.А. Коцарство в Харьковской губернии. *Труды XII археологического съезда в Харькове 1902 г.* / за ред. П.С. Уваровой. Москва : Товарищество Тип. А.И. Мамонтова, 1905. Т. 1. С. 371–372.
2. Багалея Д.И., Миллер Д.П. История г. Харькова за 250 лет его существования (1755–1905) в 2 т. Харьков : Паровая Типо-литография М. Зильберберг и Сыновья, 1912. Т. 2 : XIX – начало XX в. 973 с.
3. Волков Ф. К. Отличительные черты южнорусской народной орнаментики. *Труды III археологического съезда в России.* Т. 2. С. 317–326.
4. Годовой отчет о деятельности школы Харьковской городской школы рисования и живописи. 1907 г. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 45. Оп. 1. Спр. 3524 «б».
5. Дело об открытии женского начального училища в г. Глухове. 4 июня 1886 г. – 4 сентября 1887 г. *ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ)*. Ф. 707. Оп. 296. Спр. 111.
6. Департамент жандармского управления губернаторам и градоначальникам о том, что в Санкт-Петербурге 4 апреля 1906 года зарегистрировано общество «Лига образования» и состоящее с ним в связи «Общество содействия внешкольному образованию» при «Лиге образования». 6 декабря 1908 г. *ЦДІАК України*. Ф. 442. Оп. 858. Спр. 172. Арк. 88.
7. Департамент полиции о нелегальной деятельности организации «Всероссийского союза учителей по народному образованию». Копия проекта резолюции, состоявшегося 4-го делегатского съезда означенной организации 18–24 июня 1907 г. 2 сентября 1907 г. *ЦДІАК України*. Ф. 442. Оп. 858. Спр. 172. Арк. 1.
8. Департамент полиции о строгом наблюдении за деятельностью просветительских обществ

- и в особенности «Обществ народного университета». *ЦДІАК України*. Июнь 1907 г. Ф. 442. Оп. 858. Спр. 172. Арк. 84–88.
9. Заява М. Біляшівського про необхідність встановити систему публічного читання з історії мистецтва з початку 1904 року. 13 грудня 1903 р. *ЦДІАК України*. Ф. 726. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 1.
  10. Киевская духовная консистория об участии епархий в кустарной выставке в Киевском музее Императора Николая II. 31 декабря 1908 г. *ЦДІАК України*. Ф. 127. Оп. 840. Спр. 556. Арк. 3.
  11. Лист Б. Грінченка до М. Сумцова з привітанням з приводу читання ним лекцій українською мовою. Жовтень 1907 р. *ЦДІАК України*. Ф. 2052. Оп. 1. Спр. 341. Арк. 1.
  12. Лист М. Коцюбинського до М. Сумцова з проханням прочитати публічні лекції на користь «Просвіти». Жовтень 1907 р. *ЦДІАК України*. Ф. 2052. Оп. 1. Спр. 585. Арк. 1.
  13. Лист Х. Алчевської до М. Сумцова з привітанням з приводу читання ним лекцій українською мовою. Жовтень 1907 р. *ЦДІАК України*. Ф. 2052. Оп. 1. Спр. 92. Арк. 1–2.
  14. О введении в гимназиях рисования в число обязательных предметов. 1872 г. *ЦДІАК України*. Ф. 707. Оп. 43. Спр. 51.
  15. О назначении попечителей и учителей, об открытии народных училищ и средств их содержания. 1884 г. *ДАСО (Державний архів Сумської області)*. Ф. 254. Оп. 1. Спр. 11. 86 арк.
  16. Отношение Императорской академии наук в Харьковский исторический архив с просьбой выслать в архив дела для занятий Модзалевского в архивную канцелярию. 12 апреля 1911 г. *ЦДІАК України*. Ф. 2017. Оп. 1 Спр. 456. Арк. 1.
  17. Отношение Министерства народного просвещения с просьбой предоставить сведения о деятельности Историко-археологического общества для университетского отчета. 12 декабря 1911 г. *ЦДІАК України*. Ф. 2017. Оп. 1. Спр. 459/119. Арк. 1.
  18. Отчет о деятельности Харьковской городской школы рисования и живописи. 1906 г. *ДАХО*. Ф. 45. Оп. 1. Спр. 3524 «б». Арк. 7–28.
  19. Отчет о деятельности Харьковской школы рисования М.Д. Раевской-Ивановой за 1880/61 учебный год. *ДАХО*. Ф. 45. Оп. 1. Спр. 888. Арк. 6.
  20. Отчет Петербургской Императорской Академии художеств в 1886 г. Об очередном конкурсе для женских учебных заведений и рисовальных школ *ЦДІАК України*. Ф. 707. Оп. 87. Спр. 6798. Арк. 1.
  21. Пожертвование М.Д. Раевской для Харьковской школы изящных искусств. *ДАХО*. Ф. 45. Оп. 1. Спр. 2366. Арк. 6.
  22. Смета Харьковской художественной школы (подписка журналов, приобретение учебной литературы и т. д). 1907 г. *ДАХО*. Ф. 45. Оп. 1. Спр. 3183. Арк. 10.
  23. Циркуляр Министерства народного образования о разрешении начальству учебных заведений устраивать в зданиях этих заведений передвижные художественные выставки для учащихся и всех желающих. 4 января 1875 г. *ЦДІАК України*. Ф. 707. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 1–2.
  24. Циркуляр попечителя округа об организации конкурсов между учебными заведениями по рисованию, черчению и моделированию. 10 марта 1898 г. *ЦДІАК України*. Ф. 707. Оп. 228. Спр. 21. Арк. 1–2.
  25. Черновик Историко-филологического общества по собиранию сведений о памятниках художественной старины для Всероссийского съезда художников. (Председатель М. Сумцов. Секретарь Е. Иванов). 19 сентября 1911 г. *ЦДІАК України*. Ф. 2017. Оп. 1. Спр. 460. Арк. 1.

Nykyforov A. On introduction of decorative art teaching in the system of art education in the lands of Ukraine as part of the Russian empire of the XIX – early XX centuries

The proposed study is devoted to the development of decorative art teaching as an integral component of the history of art education in Ukraine, without taking into account the role of which it is not possible to form a holistic picture of the development of national art education in historical retrospective. The study of the aforementioned components is possible only if the educational and scientific factors that significantly influenced the process of introducing decorative arts teaching in the territory of Ukraine, which in the XIX and early XX centuries were under the control of the Russian Empire, are identified and analyzed.

Application of historical-typological and problem-chronological methods of scientific cognition made it possible to identify and characterize the factors that contributed to intensification of the process of introducing subjects of the field of decorative and fine arts in the educational process of Ukraine of that time. Application of a set of methods made it possible to identify comprehensively and highlight the role and importance of educational and scientific factors in the context of solving the goal of the study. Use and scientific analysis of archival materials, statistical data, periodicals made it possible to specify the educational and scientific aspects of society development of the period, which significantly and positively influenced acceleration of the process of decorative art introduction in the system of art education of Ukraine of the Russian Empire. Educational factors that contributed to the development of decorative arts teaching in the studied

region were identified: pedagogical reforms, activation of public-pedagogical movement, creation of cultural and educational public associations, expansion of the network of art schools, initiation of arts and crafts education.

Scientific factors were determined and characterized by means of application of interdisciplinary methods, which allowed to analyze various solutions to the problems posed at the intersection of the formation of national sciences (history, pedagogy, art, culturology, ethnography, local lore), which studied the process of traditional decorative art development and its teaching in the region, which enabled a comprehensive approach to research and promoted integrity of historical and pedagogical research.

Key words: *art education of Ukraine as part of the Russian Empire, teaching of decorative arts, educational and scientific factors.*